

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده اصول الدین

USUL AL DEEN COLLEGE

دانشکده اصول الدین قم

گروه فقه و حقوق خصوصی

پایان نامه کارشناسی ارشد

عنوان:

بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات مالکیت معنوی در اندیشه‌های
فقهی معاصر

استاد راهنما:

حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سید محمد علی هاشمی

نگارنده:

میر رضا میر عظیمی

تابستان ۱۳۹۷

وزارة العلوم و البحوث و التكنولوجيا

دانشکده اصول الدین

USUL AL DEEN COLLEGE

كلية اصول الدين قم

قسم الفقه و الحقوق الخصوصی

رسالة الماجستير

العنوان:

دراسة التطور والأسس والتوثيق للملكية الفكرية فى الأفكار الفقهية المعاصرة

الاستاذ المشرف:

حجة الاسلام والمسلمين الدكتور سيد محمد على هاشمى

اعداد:

مير رضا ميرعظيمى

سنة

١٤٣٩ هـ ق

﴿ يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴾

(سوره یوسف، آیه ۸۸)

تقدیم به:

این پایان نامه را ضمن تشکر و سپاس بیکران و در کمال افتخار و امتنان تقدیم می‌نمایم

به:

محضر ارزشمند پدر و مادر عزیزم به خاطر همه تلاش‌های محبت آمیزی که در دوران مختلف زندگی ام انجام داده اند و با مهربانی چگونه زیستن را به من آموخته اند.

به برادرانم که در تمام طول تحصیل همراه و همگام من بوده و دعای خیرشان بدرقه راهم بود.

به استاد فرزانه و فرهیخته ام حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر سید محمد علی هاشمی که در راه علم و معرفت مرا یاری نمود.

پروردگارا حسن عاقبت، سلامت و سعادت را برای آنان مقدر نما.

خدایا توفیق خدمتی سرشار از شور و نشاط و همراه و همسو با علم و دانش و پژوهش جهت رشد و شکوفایی ایران کهنسال عنایت بفرما.

تقدیر و سپاس

سپاس بی‌کران آفریدگار بی‌همتایی را که انوار هدایتش را بر دل‌ها فرو نشاند و پرتو خورشید وحی را به هدایت‌مان رهنمون ساخت.

ستایش خدایی را که توفیق را رفیق راهم ساخت تا پای در وادی قرآن گذارده و دل را در چشمه‌سار زلال معارف ناب قرآنی به تناسب بضاعت اندک خویش خوشه‌چینی نمایم.

سلام و صلوات پروردگار بر ختم‌کننده رسالت، بهترین انس، که به نور مبین اسلام دل‌ها را زنده کرد و درود و سلام خداوند بر امامان راستین، ستارگان آسمان ولایت، فرزندان خاندان عدالت، اهل بیت عصمت و طهارت که راهنمای ما گردیدند تا از ضلالت برهیم و راه کمال را بییمایم.

بر خود فرض می‌دانم که از استاد فرزانه‌ام جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر هاشمی که لطف و یاری ایشان مرا در تهیه این رساله توانا ساخت و همچنین از معاونت محترم آموزش جناب آقای دکتر شریف‌عسگری و مدیر محترم گروه فقه و حقوق اسلامی جناب آقای دکتر رصافی صمیمانه تشکر و سپاس‌گزاری می‌نمایم. و از کلیه اساتید اندیشمند و فرزانه دانشکده اصول‌الدین که توفیق شاگردی در کلاس‌های اخلاق و درسشان را داشتیم، کمال تشکر را دارم.

چکیده:

پژوهش حاضر به عنوان «بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی» است. چنانکه در این زمینه اندیشه‌ها و انگاره‌های متفاوت فقهی در میان فقیهان معاصر شکل گرفته است. بررسی سیر تحول و تکامل اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی در کنار رصد مستندات و مبانی دانشیان فقه در این مسأله، سوال اصلی این پژوهش است. به نظر می‌رسد که اندیشه‌های فقهی در باب مالکیت معنوی با تحول همراه بوده و با مرور زمان باعث شکل‌گیری اندیشه‌های نوپدید شده است. روش این پژوهش روشی ترکیبی است که در کنار توصیف از تحلیل و تفسیر داده‌های کتابخانه‌ای نیز سود می‌برد. در همین راستا فرایند پژوهش در ضمن یک مقدمه و چهار فصل «مفهوم‌شناسی و بایسته‌های موضوع»، «سیر تحول و مبانی اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی»، «بررسی مستندات اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی» و «تحلیل و نتیجه‌گیری» به سامان می‌رسد. در فصل اول در دو مبحث جداگانه پس از تبیین برخی از مفاهیم اساسی مرتبط با پژوهش، در مبحثی با عنوان «بایسته‌های موضوع» به برخی مباحث مقدماتی مرتبط و موثر در فرایند تحقیق پرداخته شده است. فصل دوم در دو مبحث «سیر تحول اندیشه فقیهان معاصر در مسأله مالکیت معنوی» و «مبانی اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی» به سامان می‌رسد. فصل سوم به بررسی مستندات حقوق مالکیت معنوی در اندیشه‌های فقهی معاصر می‌پردازد. در فصل سوم مستندات موافقان و مخالفان حقوق مالکیت معنوی به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. چنانکه در انتهای فصل سوم به نقد و بررسی این ادله و مستندات می‌پردازیم. در فصل چهارم نیز خلاصه و نتیجه‌گیری از آنچه در این پژوهش آورده شده را به طور مختصر گزارش داده ایم. آن چه می‌توان از این پژوهش نتیجه گرفت و اهمیت دارد این است که با پذیرش مالکیت معنوی و مشروعیت آن، نظام مالکیت معنوی مبتنی بر فقه اسلامی پایه ریزی شود و جایگاه موضوع در ساختار فقهی معین گردد و احکام مختلف آن بررسی گردد.

واژگان کلیدی: فقه و مسأله مالکیت معنوی، سیر تحول اندیشه‌های فقهی معاصر، اندیشه‌های فقهی،

روش‌شناسی فقیهان معاصر، مبانی و مستندات مالکیت معنوی.

فهرست مطالب

چکیده..... ا

مقدمه / ۱

- الف) تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی پژوهش: ۱
- ب) پیشینه مطالعاتی: ۳
- ج) ضرورت انجام پژوهش: ۴
- د) فرضیه‌ها: ۴
- ه) اهداف پژوهش: ۴
- و) سازماندهی پژوهش و منطق تبویب: ۵

فصل اول: مفهوم شناسی و بایسته‌های موضوع (کلیات) / ۹

- ۱-۱-۱- مببحث اول: مفهوم شناسی ۱۰
- ۱-۱-۱-۱- گفتار اول: سیر تحول ۱۰
- ۱-۱-۱-۲- گفتار دوم: مبانی فقهی ۱۰
- ۱-۱-۱-۳- گفتار سوم: مستندات ۱۲
- ۱-۱-۱-۴- گفتار چهارم: مفهوم حق ۱۳
- ۱-۱-۴-۱-۱- بخش اول: مفهوم حق در فقه ۱۴
- ۱-۱-۴-۲-۱-۱- بخش دوم: مفهوم حق در حقوق ۱۶
- ۱-۱-۵- گفتار پنجم: مفهوم مال ۱۷
- ۱-۱-۶- گفتار ششم: مالکیت معنوی ۱۸
- ۱-۱-۶-۱-۱- بخش اول: مفهوم ملک ۱۸
- ۱-۱-۶-۲-۱-۱- بخش دوم: مالکیت ۱۹

- ۱-۱-۷- گفتار هفتم: اندیشه های فقهی معاصر..... ۲۱
- ۲-۱- مبحث دوم: بایسته های موضوع ۲۳
- ۱-۲-۱- گفتار اول: اقسام حق: ۲۳
- ۲-۲-۱- گفتار دوم: اقسام مال ۲۵
- ۳-۲-۱- گفتار سوم: رویکرد هایی در باب ماهیت فقهی حق مالکیت فکری ۲۷
- ۱-۳-۲-۱- بخش اول: نظریه فطری بودن مالکیت: ۲۷
- ۲-۳-۲-۱- بخش دوم: نظریه علم حصولی ۲۸
- ۳-۳-۲-۱- بخش سوم: نظریه اشتراکی بودن مالکیت ۲۹

فصل دوم: سیر تحول و مبانی اندیشه های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی / ۳۳

- ۱-۱- مبحث اول: سیر تحول در اندیشه ها در مسأله مالکیت معنوی ۳۴
- ۱-۱-۱- گفتار اول: سیر تحول حقوق مالکیت های معنوی در جهان: ۳۵
- ۱-۱-۱-۱- بخش اول: عهد باستان ۳۵
- ۱-۱-۱-۲- بخش دوم: قرون وسطی ۳۶
- ۱-۱-۱-۳- بخش سوم: عهد جدید (رنسانس) ۳۶
- ۲-۱-۱- گفتار دوم: سیر حقوق مالکیت های فکری در فرهنگ و تمدن اسلامی: ۳۷
- ۳-۱-۱- گفتار سوم: کنوانسیون ها و سازمان های بین المللی مرتبط با مالکیت معنوی ۴۰
- ۱-۳-۱-۱- بخش اول: کنوانسیون برن ۴۰
- ۲-۳-۱-۲- بخش دوم: کنوانسیون جهانی حق مؤلف (کنوانسیون ژنو) ۴۱
- ۳-۳-۱-۲- بخش سوم: سازمان جهانی مالکیت معنوی ۴۳
- ۴-۱-۱- گفتار چهارم: سیر حقوق مالکیت های معنوی در ایران: ۴۳
- ۱-۴-۱-۱- بخش اول: مرحله فقدان قوانین (قبل از سال ۱۳۰۹): ۴۴
- ۲-۴-۱-۲- بخش دوم: مرحله تدوین قوانین (بعد از سال ۱۳۰۹ ش): ۴۵
- ۱-۲-۴-۱-۲- حقوق مالکیت معنوی قبل از انقلاب اسلامی ۴۵
- ۲-۲-۴-۱-۲- حقوق مالکیت معنوی بعد از انقلاب اسلامی: ۴۷
- ۵-۱-۱- گفتار پنجم: سیر تحول در حقوق مالکیت معنوی در اندیشه های فقهی معاصر: ۴۸
- ۱-۵-۱-۱- بخش اول: انگاره های مخالفت مالکیت معنوی: ۴۹
- ۱-۱-۵-۱-۲- دیدگاه امام خمینی (ره) (۱۳۶۸.ه.ش _ ۱۳۶۸.ه.ش): ۴۹

- ۵۱-۲-۱-۵-۱-۲- دیدگاه آقای لطف الله صافی گلپایگانی (۱۳۹۷ه.ش):.....
- ۵۲-۱-۵-۱-۲- بخش دوم: انگاره‌های موافقت مالکیت معنوی:.....
- ۵۲-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای محمد فاضل لنکرانی (۱۳۱۰ه.ش _ ۱۳۸۶ه.ش):.....
- ۵۳-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای محمد حسن مرعشی (۱۳۱۶ه.ش _ ۱۳۸۷ه.ش):.....
- ۵۳-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای حسین وحید خراسانی (۱۲۹۹ ه.ش):.....
- ۵۳-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای ناصر مکارم شیرازی (۱۳۰۵ ه.ش):.....
- ۵۴-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای سید محمد صادق روحانی (۱۳۰۵ه.ش):.....
- ۵۴-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای عبدالله جوادی آملی (۱۳۲۵ ه.ش):.....
- ۵۴-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای سید محمد موسوی بجنوردی (۱۳۲۲ه.ش):.....
- ۵۵-۱-۲-۵-۱-۲- دیدگاه آقای سید محمود هاشمی شاهرودی (۱۳۲۷ه.ش):.....
- ۵۶-۲- مبحث دوم: مبانی اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت فکری:.....
- ۵۷-۱-۲-۲- گفتار اول: مبانی روش شناختی:.....
- ۵۷-۱-۲-۲- بخش اول: مالکیت فکری به عنوان موضوع مستقل از حیث روش شناسی و برخورد با مسأله مالکیت فکری:.....
- ۵۸-۲-۱-۲-۲- بخش دوم: مصداق بودن مالکیت فکری:.....
- ۵۸-۳-۱-۲-۲- بخش سوم: مالکیت فکری به عنوان یک مسأله حکمی:.....
- ۵۹-۴-۱-۲-۲- بخش چهارم: مالکیت فکری و اجتهاد مقاصدی:.....
- ۶۰-۲-۲-۲- گفتار دوم: مبانی معرفتی و اخلاقی:.....
- ۶۰-۱-۲-۲-۲- بخش اول: ناروایی داراشدن ناعادلانه:.....
- ۶۱-۲-۲-۲-۲- بخش دوم: مصالح اجتماعی:.....
- ۶۱-۳-۲-۲-۲- بخش سوم: تنافی مالکیت فکری با آزادی تجارت:.....
- ۶۲-۴-۲-۲-۲- بخش چهارم: تلازم پذیرش مالکیت معنوی با حفظ کرامت انسانی:.....
- ۶۲-۵-۲-۲-۲- بخش پنجم: تحول حقوق خصوصی (حقوق الناس محض):.....

فصل سوم: بررسی مستندات اندیشه‌های فقهی معاصر در باب مالکیت معنوی / ۶۷

- ۶۷-۱- مبحث اول: مستندات و دلایل موافقان مالکیت‌های معنوی:.....
- ۶۷-۱-۱-۳- گفتار اول: عقل و بنا عقلا.....
- ۶۹-۱-۱-۱-۳- نقد و بررسی بنا عقلا:.....

- ۷۱-۱-۲- گفتر دوم: گزاره های قرآنی..... ۷۱
- ۷۱-۱-۲-۱- بخش اول: آیه ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ﴾..... ۷۱
- ۷۲- بررسی آیه ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ﴾..... ۷۲
- ۷۲-۱-۲-۲- بخش دوم: آیه ﴿لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ﴾..... ۷۲
- ۷۵- نقد و بررسی آیه ﴿لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ﴾..... ۷۵
- ۷۶-۱-۳- گفتر سوم: گزاره های روایی..... ۷۶
- ۷۶-۱-۳-۱- بخش اول: روایت ابوبصیر..... ۷۶
- ۷۷-۱-۳-۲- بخش دوم: روایت سکونی..... ۷۷
- ۷۷-۱-۳-۳- بخش سوم: روایت حلال..... ۷۷
- ۷۷-۱-۳-۴- بخش چهارم: روایت رفته..... ۷۷
- ۷۸- بررسی گزاره های روایی:..... ۷۸
- ۷۸-۱-۳-۵- بخش پنجم: قاعده لاضرر..... ۷۸
- ۷۹- نقد و بررسی قاعده لاضرر:..... ۷۹
- ۸۱-۱-۳-۶- بخش ششم: قاعده تسلط..... ۸۱
- ۸۱-۱-۳-۶-۱- تبیین قاعده تسلط..... ۸۱
- ۸۳-۱-۳-۶-۲- نقد و بررسی قاعده تسلط:..... ۸۳
- ۸۵-۱-۳-۴- گفتر چهارم: حکم حکومتی..... ۸۵
- ۸۷-۱-۳-۵- گفتر پنجم: عرف..... ۸۷
- ۸۹- نقد و بررسی عرف:..... ۸۹
- ۹۰-۱-۳-۶- گفتر ششم: قاعده حفظ نظام:..... ۹۰
- ۹۲-۲- مبحث دوم: مستندات و دلایل مخالفان مالکیت های معنوی:..... ۹۲
- ۹۲-۱-۲-۳- گفتر اول: عدم اعتبار آن از سوی عقل و عقلا:..... ۹۲
- ۹۳-۲-۲-۲- گفتر دوم: اموال معنوی جزو سرمایه های عمومی:..... ۹۳
- ۹۳-۳-۲-۳- گفتر سوم: عدم منشأ انتزاع این حقوق در شرع اسلام:..... ۹۳
- ۹۴-۲-۲-۴- گفتر چهارم: تنافی مالکیت فکری با قاعده سلطنت:..... ۹۴
- ۹۴-۲-۲-۵- گفتر پنجم: تنافی مالکیت فکری با مذاق شریعت:..... ۹۴

۳-۲-۶- گفتار ششم: ناسازگاری مالکیت‌های معنوی با آزادی تجارت: ۹۵

۳-۲-۷- گفتار هفتم: ناسازگاری مالکیت معنوی با رسالت و قداست علم: ۹۶

فصل چهارم: تحلیل و نتیجه گیری / ۹۹

فهرست منابع / ۱۰۵

۵-۱- منابع فارسی ۱۰۵

۵-۲- منابع عربی ۱۱۱

مقدمه

الف) تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی پژوهش:

تغییر و تحول در هستی و حیات انسانی واقعیتی انکار ناپذیر است. تا به آنجا که به نظر می‌رسد که حیات اجتماعی دارای نهانی ناآرام و تحول طلب است. در این میان اندیشه و دانش بشری نیز از این تغییر و تحول مستثنی نبوده و تکامل، تغییر و تحول آن در سیر زمان و مکان مشهود است. هر چند این تغییر و تحول در ساحت اندیشه و دانش یکسان نبوده و بسته به موضوعات و موارد مختلف متفاوت بوده است. چنانکه علت و عوامل این تغییرات نیز متفاوت و گاه متغیر است. دانش فقه و اندیشه‌های فقهی نیز که تلاشی بشری در جهت کشف شریعت لوح محفوظی است نیز از این تکامل، تغییر و تحول مستثنی نبوده است. چنانکه رصد انگاره‌ها و اندیشه‌های دانشیان فقه مبین آن است که یافته‌های فقهی در بستر زمان و بعد مکان همراه با تکامل، تغییر و تحول بوده است. رصدی که گاه برآیندش نشان از تحول و تغییر اندیشه یک فقیه در یک موضوع خاص در بازه کوتاهی از زمان و با فهمی متفاوت از نصوص و مستندات فقهی، دارد. تغییر و تحولی که اگرچه نقش علل مختلفی از جمله تغییر، تحول و تبدل موضوعات و دست‌یابی به ادله و مستندات جدید در آن‌ها انکار ناپذیر است ولی در خیلی از موارد علت اصلی، تبدل و تغییر موضوع یا دست‌یابی به ادله و مستندات جدید نیست بلکه نوع نگاه به فرآیند کشف حکم یا افق دید فقیه مستنبط بس تاثیر گذارتر و قابل توجه تر از دیگر علل تحول، تغییر و تکامل

است.^۱

در این میان مسأله مالکیت معنوی که موضوع بحث های جدی با ماهیت حقوقی و اقتصادی بوده است و صاحبان افکار و عقاید گوناگون با نگرش ها و دغدغه های متفاوت، دست به تالیف و تصنیف در این باره زده اند، نیز از جمله موضوعاتی است که بررسی سیر تحول و تکامل اندیشه دانشیان فقه در باب آن بایسته است. توضیح آنکه مسأله «مالکیت معنوی» از جمله مسائل نوپیدای فقهی است که گرچه ریشه تاریخی دارد، ولی اهمیت و وسعت دامنه آن متأثر از تمدن جدید و انقلاب صنعتی می باشد. از آن جایی که دانش فقه وظیفه دارد احکام موضوعات نوپیدای را که به افعال مکلفین مربوط می شود، مشخص کند؛ مسأله مالکیت معنوی نیز به ویژه در عصر جدید مورد توجه و اهتمام فقها و پژوهشگران عرصه فقه قرار گرفته است.

حقوق مالکیت معنوی (Intellectual Property Rights)، عمدتاً به موضوعاتی می پردازد که زاینده فکر و اندیشه انسان است و مرتبط با آفرینش های ذهنی اوست. به بیان دیگر، موضوع این مالکیت ذاتاً غیرقابل لمس و عبارت است از وجهی از دانش و اطلاعاتی است که در محصولات فیزیکی یا روند تولید آن ها تجلی یافته است.

بررسی سیر تحول و تکامل اندیشه های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی در کنار رصد مستندات و مبانی دانشیان فقه در این مسأله به نوعی کمک شایانی به تبار شناسی اندیشه های حقوقی و اقتصادی فقیهان معاصر و دیگر ویژگی های روشی مکاتب فقهی معاصر می کند. چنانکه موجبات دستیابی و ارائه راه حل هایی هرچه منطقی تر و منطبق با شرایط امروزی جامعه ما فراهم شده و جلوی فضا سازی ها و هنجار سازی های موهوم و غیر مستند را می گیرد. بر این اساس و با این اعتقاد « بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات مالکیت معنوی در اندیشه های فقهی معاصر»، عنوان تحقیقی است که سوال اصلی آن پرداخت به این مسأله است که اندیشه های فقهی معاصر در باب مالکیت چه تحولی داشته است و این تحول بر پایه چه مبانی و مستنداتی بوده است؟

در کنار این مسأله و بالتبع به برخی از سوالات فرعی و جانبی نیز پاسخ داده می شود؛ از جمله:

۱. هاشمی. سید محمدعلی، بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات اندیشه های فقهی معاصر در مسأله مشارکت سیاسی_اجتماعی زنان، ص ۲۰.

۱. اندیشه‌های فقهی معاصر در باب مالکیت معنوی چیست؟
۲. این اندیشه‌ها چه سیری از تحول، تغییر و تکامل را پشت سر گذاشته است؟
۳. چه مبانی، مستندات و رویکردهای باعث شکل‌گیری این اندیشه‌ها و تحول، تغییر و تکامل آن شده است؟
۴. دانشیان معاصر فقه بر اساس انگاره و اندیشه فقهی خود در باب مالکیت معنوی در چه طیفی قرار می‌گیرند؟
۵. تبارشناسی فقیهان معاصر بر اساس نوع نگاه به مسائل مالکیت معنوی تا چه حد قابل تعمیم در دیگر ساحات فقه است؟

ب) پیشینه مطالعاتی:

اگرچه در باب مالکیت معنوی نوشته‌های گوناگونی در قالب‌های مختلف و نگرش‌های متفاوتی نوشته شده است و دانشیان فقه نیز با تک‌نگاری‌ها و یا در مجموعه‌های فقهی به آن پرداخته‌اند؛ تا حدی که نتایج این انگاره‌ها در قالب فقه فتوایی نیز رخ نموده است، ولی بررسی سیر تحول اندیشه‌های فقهی معاصر همراه با بازخوانی مبانی و مستندات این اندیشه‌ها که به نوعی پژوهشی است فقهی در سایه معرفت‌های پیرا فقهی، تا به آنجا که نویسنده مطلع است موضوع هیچ پژوهشی نبوده است.

«بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات مالکیت معنوی در اندیشه‌های فقهی معاصر»، پژوهشی است که اگر چه در نگاه اولی توصیفی است ولی بررسی مبانی و مستندات انگاره‌های دانشیان فقه در سایه سیر تحول این انگاره‌ها پژوهش مورد بحث را به تحقیقی نو تبدیل کرده که از جهت موضوع، مساله محورترین پژوهش است و از جهت روش نیز دست‌یازیدن به معرفت فقهی در سایه معلومات فرا فقهی و پیرا فقهی در یک مطالعه کل‌نگر در نوع خود بدیع و بی‌نظیر است.

وجه تفاوت این پژوهش با کتاب آقای دکتر محمود حکمت‌نیا که مبانی مالکیت فکری نام دارد این است که؛ در این پژوهش سیر تحول حقوق مالکیت‌های معنوی و مستندات موافق و مخالف مالکیت معنوی به طور جامع‌تر بحث شده و در کتاب ایشان مبانی به طور جامع‌تر مانند مبانی فلسفی، اقتصادی، اجتماعی و اشاره شده است.

ج) ضرورت انجام پژوهش:

نبرد پژوهشی جامع در ساحت موضوع رساله با محور قرار دادن سیر تحول اندیشه های فقهی در کنار شرایط جامعه امروز ما، به ویژه با عنایت به پذیرش اندیشه اسلام سیاسی و دغدغه در چارچوب شرع بودن کنش های حقوقی و اقتصادی جامعه در کنار ثمرات تبارشناسی اندیشه های فقهی معاصر در سایه بحث از سیر تحول این اندیشه ها و مبانی و مستندات آن که منجر به واکاوی سرچشمه اندیشه های فقهی معاصر شده و کمک شایانی به حل مسائل و مشکلات پیش روی جامعه و فقه مالکیت می کند.

د) فرضیه ها:

اندیشه های فقهی در باب مالکیت معنوی با تحول همراه بوده است. این تحول در بستر زمان و مکان سیر صعودی و یا نزولی پیوسته نداشته است، هرچند مرور زمان باعث شکل گیری اندیشه های نوپدید شده است. شکل گیری این اندیشه ها بر پایه مبانی و مستندات خاص و یا فهم خاصی از مبانی و مستندات مشترک بوده است.

دانشیان معاصر فقه بسته به خواستگاه انگاره و اندیشه های خود در باب مالکیت معنوی به طیف های مختلفی تقسیم می شوند.

ه) اهداف پژوهش:

بررسی سیر اندیشه های فقهی معاصر که به نوعی با توجه به گستره اندیشه ها و انگاره ها نماینده نوع نگاه فقه اسلامی به مالکیت معنوی و سیر تحول این حقوق است در کنار بحث از مبانی و مستندات این انگاره ها در یک پژوهش کل نگر باعث شکل گیری فرآیندی از پژوهش شده که برآیند آن سند قابل قبولی برای تدوین فقه و حقوق مالکیت است.

چنانکه نشان دادن سیر تحول، تغییر و تکامل اندیشه های فقهی در بستر زمان و مکان باعث شکل گیری نگاهی واقع گرایانه به فقه شده و فهم وجود تضارب آراء فقیهان خود کمک شایانی به تحمل دیگر اندیشه ها و دوری از جزم گرایی می کند.

و) سازماندهی پژوهش و منطق تبویب:

عنوان و موضوع «بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات مالکیت معنوی در اندیشه‌های فقهی معاصر» عنوانی چند ساحتی است. از یک سو عهده دار بررسی سیر تحول اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی است و از دیگر سو مبانی و مستندات این اندیشه‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد. بر این اساس بایسته است که پژوهشی با موضوع «بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات مالکیت معنوی در اندیشه‌های فقهی معاصر» فرایندی را طی کند که برآیندش پاسخگویی به ساحت‌های موضوع و تبیین ابعاد مختلف آن‌ها باشد. در همین راستا فرایند پژوهش در ضمن یک مقدمه و چهار فصل

« مفهوم شناسی و بایسته‌های موضوع»، « سیر تحول و مبانی اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی»، « بررسی مستندات اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی» و «تحلیل و نتیجه گیری» به سامان می‌رسد. در مقدمه تحقیق که به نوعی نقشه راه سیر پژوهش است به واکاوی و بررسی پرسش‌های اصلی و فرعی پژوهش، ضرورت پژوهش، اهداف پژوهش و سازماندهی پژوهش و منطق حاکم بر آن، پرداخته شده است.

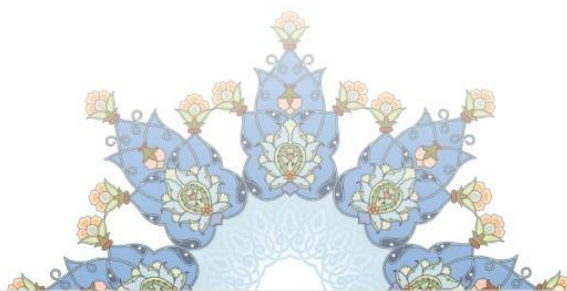
در فصل اول در دو مبحث جداگانه پس از تبیین برخی از مفاهیم اساسی مرتبط با پژوهش، در مبحثی با عنوان « بایسته‌های موضوع» به برخی مباحث مقدماتی مرتبط و موثر در فرایند تحقیق پرداخته شده است.

فصل دوم در دو مبحث « سیر تحول اندیشه فقیهان معاصر در مسأله مالکیت معنوی» و « مبانی اندیشه‌های فقهی معاصر در مسأله مالکیت معنوی» به سامان می‌رسد. فصل سوم به بررسی مستندات حقوق مالکیت معنوی در اندیشه‌های فقهی معاصر می‌پردازد. در فصل سوم مستندات موافقان و مخالفان حقوق مالکیت معنوی به تفصیل مورد بررسی قرار می‌گیرد. چنانکه در انتهای فصل سوم به نقد و بررسی این ادله و مستندات می‌پردازیم. در فصل چهارم خلاصه و نتیجه گیری از آنچه در این پژوهش آورده شده را به طور مختصر گزارش خواهیم داد.

فصل اول

مفهوم شناسی و بایسته‌های موضوع (کلیات)

فصل اول: مفهوم شناسی و بایسته‌های موضوع (کلیات)

انسان موجودی است که اولاً و بالذات با نیروی تفکر و تدبّر پای به عرصه هستی نهاده و توان اندیشیدن جزء فطرت و ارکان اصلی وجود او است. برخی در قالب نظم و زنه وجودی انسان را اندیشه و اندیشیدن قرار داده اند؛ مولوی در این زمینه بسیار زیبا و رسا به بیان مطلب پرداخته و گفته است:

«ای برادر توهمه اندیشه ای مابقی خود استخوان و ریشه ای»^۱

بر این اساس نیروی اندیشیدن و تفکر از جمله خصایص ذاتی بشر و جزئی از فطرت اوست. در همین راستا می‌توان گفت که تمام شأن و عظمت انسان در فکر و اندیشه اوست و چنانکه اگر قدرت و توان اندیشیدن در انسان وجود نداشت، امروزه نیز بشر همانند هزارها سال گذشته در غارها و به حال توّحش می‌زیست و به زندگی غارنشینی ادامه می‌داد.

تاریخ بشری به نوعی تاریخ تحول، تغییر و رشد اندیشه است. چنانکه رشد علمی، اخلاق، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جهان مدیون افکار و اندیشه بلند اندیشمندان و متفکران برجسته و آفرینه‌های فکری این انسان‌های بزرگ است. بر همین اساس است که پاسداشت ساحت اندیشه بسی بایسته و لازم است. در راستای حراست از جایگاه رفیع اندیشه تمهیدات متفاوتی لازم و ضروری است. شکل‌گیری حقوق و فقه مالکیت فکری در همین راستا است.

امروزه حقوق مالکیت معنوی یا فکری، در سیستم‌های علمی و دانشگاهی جهان اهمیت فراوانی یافته است. در دنیای اسلام هرچند به طور رسمی و به شکل کنونی دیر به آن پرداخته شده است اما موضوع یادشده سابقه طولانی و زیادی دارد. فقیهان مسلمان اعم از شیعه و سنی درباره آن تحقیقاتی به عمل

۱. مولوی، مثنوی معنوی، دفتر دوم، بخش ۹

آورده و به اظهار نظر پرداخته اند. برخی از فقیهان مسلمان در مخالفت و عدم مشروعیت حقوق یاد شده سخن گفته و به ارائه دلیل پرداخته اند و برخی نیز در مشروعیت آن سخن گفته اند. رسالت این رساله پرداختن به مبانی فقهی اندیشه های مطرح در زمینه مالکیت فکری است. در فصل اول در همین راستا پس از تبیین برخی مفاهیم در چند مبحث به بایسته های موضوع پرداخته می شود.

۱-۱- مبحث اول: مفهوم شناسی

روشن کردن درست مفاهیم در هر پژوهشی ضرورتی حتمی و انکارناپذیر است. این ضرورت در پژوهش های علوم انسانی و الاهیاتی به دلیل همه جانبه بودن نقش اعتبار در شکل گیری حدود و مرزهای مفاهیم بیشتر احساس می شود. عدم پرداخت و روشن نکردن و عدم تبیین دقیق مفاهیم در این پژوهش ها رهن و ناصواب و درست نیست.

۱-۱-۱- گفتار اول: سیر تحول

«سیر تحول، به چگونگی تغییر و شکل گیری پدیده ها در بستر زمان اطلاق می شود. بر این اساس بازخوانی سیر تحول پدیده ها و اندیشه ها، پژوهشی توصیفی است که به دور از ارزش داوری صورت می گیرد، اگرچه بستر و مقدمه مناسبی برای شکل گیری تحلیل، را فراهم می آورد.»^۱

۱-۲-۱- گفتار دوم: مبانی فقهی

مبانی جمع مبنا و بنابر گزارش دانشیان لغت در معنی بنیاد، ابتدا، اول، شالوده، بنیان، اساس، پایه و ریشه استعمال شده است.^۲ شناخت مبنا، مارا در فهم ماهیت، احکام و ساختار مالکیت فکری و شرایط حمایت از پدیده فکری آشنا می کند و به خصوص کمک می کند تا جایگاه موضوع جدید بیابیم و بتوانیم احکام حقوقی آن هارا استنباط و استخراج کنیم. همچنین شناخت مبانی مارا در شناخت وضعیت موجود و پیش بینی وضعیت موضوعات جدید نیز کمک خواهد کرد و گذشته از این، در انسجام نظام حقوقی

۱. هاشمی. سید محمدعلی، بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات اندیشه های فقهی معاصر در مسأله مشارکت

سیاسی- اجتماعی زنان، ص ۲۷

۲. مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی، ج ۲، ص ۷۷۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، صص ۹، ۱۱، ۲۰

مؤثر خواهد بود و جلوی تشّت و ناهماهنگی را خواهد گرفت.^۱ براین اساس مبنا دلالت بر ریشه‌ها و مسائل اساسی و پایه ای یک پدیده دارد. در ساحت علوم به ویژه علوم اجتماعی و انسانی، مبانی به پیش فرض‌های کلان و باورهای علمی و اعتقادی فهمنده و تحلیل گر اطلاق می‌شود. براین اساس گستره مصداقی مفهوم مبنا شامل دلائل، مفاهیم اساسی و اصول کلی آن دانش و گاه با توسعه ای شامل اصول موضوعه کلامی و فلسفه‌های آن‌ها می‌گردد.^۲

انگلیسی زبانان واژه‌های Base، Foundation را در برخی کاربردها یکسان معنا کرده و آن‌ها را مترادف مبنا به کار برده اند.^۳

این مفهوم واژه هنگامی که درباره قاعده حقوقی یا نظام حقوقی معین به کار می‌رود، درصدد پاسخ به چرایی اعتبار و مشروعیت قاعده و نظام حقوقی است.^۴ البته مبانی در اصطلاح حقوق دانان به سه صورت مطرح شده است:

۱. فلسفه حقوق؛ که در انگلیسی (Foundation of law) تعبیر می‌کنند و منظور از آن بررسی محرک‌ها و نیرویی‌هایی است که در قانون وجود دارد و افراد را ملزم به رعایت و اطاعت می‌نماید. فلسفه حقوق در واقع عبارت است از اصل یا قاعده ای کلی که نظام حقوق مبتنی بر آن باشد و قواعد و مقررات حقوقی بر آن وضع گردد.

مباحث مربوط به مبانی حقوق در احکام حقوقی از عمده ترین مباحثی است که در فلسفه حقوق مطرح شده و در واقع همین موضوع یکی از دلایل اصلی ایجاد مکاتب حقوقی است، به طوری که تفاوت آرا در مورد مبانی حقوقی، به خوبی در تفاوت و تمایز مکاتب حقوقی نمایان است.

۲. مبانی به معنای منابع حقوق؛ که در انگلیسی از آن (Sources of law) تعبیر می‌شود. در نتیجه منابع حقوق تار و پود هایی است که تافته حقوق در آن بافته شده است. منابع حقوق عبارتند از: ۱. قانون ۲. عرف ۳. رویه قضایی ۴. دکترین.

۱. حکمت نیا، محمود، مبانی مالکیت فکری، ص ۶۵

۲. هاشمی. سیدمحمدعلی، بررسی سیر تحول، مبانی و مستندات اندیشه های فقهی معاصر در مسأله مشارکت سیاسی-اجتماعی زنان، ص ۲۲

3 A.S.Hornby, Oxford Advanced Learners Dictionary, op.cit., p.88 and 508

۴. یوسف وند، محمود، مبانی حقوق مالکیت معنوی در فقه و قانون، صص ۲۶-۲۷